

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ГРОМАДЯНСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ» ОСОБИСТОСТІ

К. А. ПЕКАЧ, заступник директора Кловського ліцею, м. Київ

Анотація. У статті здійснено аналіз поняття «громадянська відповідальність» особистості. Обґрунтовано, що громадянська відповідальність – це особистісне утворення, що включає громадянську самоідентифікацію, інтериоризовані громадянські цінності, готовність свідомо виконувати громадянські обов'язки та здійснювати громадянські права, з метою персональної самореалізації в системі «громадянин-держава».

Ключові слова: відповідальність, громадянська відповідальність, громадянськість, громадянське виховання

Аннотация. В статье проведен анализ понятия «гражданская ответственность» личности. Обосновано, что гражданская ответственность – это личностное образование, включающее гражданскую самоидентификацию, интериоризованные гражданские ценности, готовность сознательно выполнять гражданские обязанности и осуществлять гражданские права, в целях персональной самореализации в системе «гражданин-государство».

Ключевые слова: ответственность, гражданская ответственность, гражданственность, гражданское воспитание

Постановка проблеми у загальному вигляді. Суспільно-політичні події, які відбуваються в Україні на початку XXI століття свідчать, що однією із найважливіших умов функціонування незалежної, суверенної, демократичної, економічно розвиненої держави є сформованість у громадян країни громадянської позиції, патріотизму, національної самоідентифікації, громадянської відповідальності. Ще у V столітті до нашої ери Конфуцій визначав «правильне виховання як неодмінну умову процвітання держави» [1, с. 36]. Сьогодні ми ще раз переконаємося, що «державність є найвищою національною цінністю. У ній немає місця приниженню національної гідності, вона будується на принципах компліментарного ставлення до інших народів, направлена на захист прав і свобод своїх громадян, забезпечення їм достойного рівня життя» [2, с. 8]. Формування ставлення до державності як найвищої цінності реалізується у процесі громадянського виховання підростаючого покоління, у ході якого виховуються такі особистісні якості як громадянськість, громадянська культура, громадянська позиція, громадянська відповідальність тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми. Аналіз наукової літератури свідчить, що поняття громадянської відповідальності розглядається дослідниками по-різному, залежно від галузі знань (філософія, психологія, педагогіка, право, соціологія, економіка), та ознаки на основі якої дається визначення сутності даного означення.

На сучасному етапі розвитку науки проблема сутності відповідальності висвітлені у працях таких вітчизняних дослідників як Т. Алексеєнко, І. Бех,

Г. Васянович, М. Левківський, К. Муздибаєв, А. Плахотний, М. Сметанський, І. Сопівник, В. Шусть та ін. Сутності громадянського виховання, громадянської позиції, громадянськості, громадянської відповідальності присвячені дослідження та ін. Проте питання обґрунтування сутності громадянської відповідальності особистості з позиції структурного аналізу висвітлені недостатньо.

Мета статті полягає в обґрунтуванні сутності поняття «громадянська відповідальність особистості».

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність поняття «громадянська відповідальність особистості» необхідно розглядати виходячи із аналізу психолого-педагогічного аспекту відповідальності та громадянськості.

Аналіз довідкової та наукової літератури, зокрема праць І. Беґа, Г. Васяновича, М. Левківського, К. Муздибаєва, А. Плахотного, М. Сметанського, І. Сопівник, В. Шустя свідчить, що немає єдиного підходу до визначення поняття відповідальність. Вважаємо за доцільне навести основні визначення щодо трактування сутності відповідальності:

- «усвідомлення особистістю власної повинності, власних обов'язків і розумне їх виконання» [3, с. 15];
- «здатність особистості дотримуватися у своїй поведінці загальноприйнятих у даному суспільстві норм, виконувати рольові обов'язки і її готовність давати звіт за свої дії» [4, с. 25];
- «здійснюваний в різних формах контроль за діяльністю суб'єкта з точки зору виконання ним прийнятих норм і правил» [4, с. 257];
- «усвідомлена необхідність співвіднесення власної поведінки із суспільними нормами та установками» [5, с. 106];
- «показник соціальної зрілості особисті, простір самостійності особистості, можливість приймати рішення і долати труднощі» (К. Абульханова-Славська) [6];
- «гармонійне поєднання об'єктивної необхідності виконання суспільних вимог та усвідомлення загальнолюдських цінностей як єдність раціонального та емоційного» [7];
- «вибір оптимальної можливості із їх багатоманітності» [7];
- «відповідальність як простір для самовиховання, самоудосконалення та самореалізації» (Н. Мінкіна) [8].

Таким чином, під відповідальністю слід розуміти особистісну якість людини, яка полягає в здатності свідомо дотримуватися існуючих норм (як правових, так і моральних), виконувати обов'язки, відповідати за них та реалізувати свій природний потенціал.

Громадянськість визначає безпосередній зв'язок людини (громадянина) із державою та її інститутами. Оскільки людина має не тільки біологічну, але й соціальну природу, належить до певного суспільства, користується рядом прав, які їй гарантує держава, тому вона повинна дотримуватися встановлених у конкретному суспільстві норм. Ці норми не обмежують свободу людини, а дають можливість співіснувати та розвиватися гармонійно. Громадянське суспільство спрямоване на врахування інтересів і потреб кожної людини у її співжитті з іншими та базується на демократичних цінностях. До таких цінностей відносять: «почуття свободи; пріоритет соціальної гармонії над класовою, расовою тощо ворожнечою; усвідомлення і відстоювання власних прав і свобод та визнання прав і свобод інших людей; пошана до Закону і рівність усіх перед ним; суверенітет особи; перевага ідеї громадянськості над ідеєю влади;

самовідповідальність людини; рівність можливостей; повага до виборів як головного механізму демократії; толерантне ставлення до чужих поглядів тощо» [9, с. 225]. Зазначені громадянські цінності формуються у процесі громадянського виховання. Основними особистісними утвореннями, які відображають результат громадянського виховання є не тільки сформоване ціннісне ставлення до інституту держави, але й ряд особистісних якостей, зокрема: громадянськість, громадянська культура, громадянська компетентність, громадянська свідомість, громадянська позиція, громадянська відповідальність.

Для визначення сутності основних понять вважаємо за доцільне звернутися до Концепції громадянської освіти та виховання дітей і молоді в Україні (проект, 2012). У зазначеному документі сутність понять розглядається наступним чином:

- громадянськість – духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни;

- громадянська компетентність – здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки демократичного суспільства;

- громадянська культура – ставлення індивідів до інституцій держави та настанов влади, їхньої законослухняності та критичної вимогливості;

- громадянська позиція – система ціннісних і соціальних орієнтацій та настанов, які характеризують людину як громадянина країни та суспільства [10].

Дослідниками розкривається також й інші поняття громадянського виховання, зокрема :

- громадянська активність – це міра участі людини у вирішенні суспільно значущих завдань, що виявляється у ставленні до суспільства, праці і власності, до інших людей, до самого себе; повага і прийняття прав та обов'язків через призму громадянської свідомості, що є способом ставлення до об'єктивної дійсності (Ломакіна Г.);

- громадянська совість – здатність особистості до самоконтролю, що проявляється у вигляді усвідомлення, переживання особистістю свого ставлення до норм соціального середовища, суспільства й відповідності своїх вчинків цим нормам (Ломакіна Г.) [11];

- громадянська соціалізація – процес засвоєння, активного творчого відтворення та розвитку особистістю громадянського досвіду, норм, цінностей, традицій даного суспільства, результатом якої є громадянськість (Швець Т.) [12].

Тлумачення сутності поняття громадянська відповідальність вітчизняними дослідниками наведено у таблиці 1.

Таким чином, під громадянською відповідальністю розуміємо особистісне утворення, що включає громадянську самоідентифікацію, інтериоризовані громадянські цінності, готовність свідомо виконувати громадянські обов'язки та здійснювати громадянські права, з метою персональної самореалізації в системі «громадянин-держава». Тобто відповідальний громадянин – це той, хто ідентифікує себе громадянином держави у якій живе та працює (навчається), приймає вищезазначені громадянські (демократичні) цінності, виконує громадянські обов'язки, займається особистим саморозвитком (інтелектуальним, професійним, фізичним), реалізує свої громадянські права (бере участь у громадській діяльності, займається трудовою діяльністю) дбає про

розвиток країни. На наше переконання важливо розглядати громадянську відповідальність не тільки крізь призму виконання норм та обов'язків, а й як можливість для самореалізації кожного громадянина в межах певної спільноти. Успішний, патріотичний, моральний громадянин дбаючи про свій професійний розвиток, власну сім'ю, родину – уже дбає й про країну. Людина, яка реалізувала себе у професії – приносить користь суспільству; людина, яка реалізувала себе у громадській роботі чи волонтерській діяльності – розбудовує громадянське суспільство та допомагає людям; людина, яка реалізувала себе у сім'ї – виконує одну із найважливіших соціальних функцій – виховання підрастаючого покоління. Саме тому громадянська відповідальність повинна починатися із відповідальності за власний розвиток, власну сім'ю, свій трудовий колектив, своє село чи місто. Громадянську відповідальність необхідно розглядати також і в почуттєвому контексті – як відчуття власної причетності за долю своєї країни та мотиваційному – як готовність (вмотивованість) до відповідальної поведінки громадянина.

Таблиця 1

Сутність поняття «громадянська відповідальність»

№	Автор	Сутність
1	М. Левківський [13]	здатність учнів, особливо у старшому шкільному віці, взаємозалежно поєднувати свої права і обов'язки, свідомо формулювати самозобов'язання щодо включення у різноманітні види діяльності та здатність утверджувати гуманні взаємини з батьками, вчителями, ровесниками для самоствердження, самореалізації у життєтворчості
2	Г. Ломакіна [11]	властивість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі чи шкоди для суспільства, яка порівнює свої вчинки з вимогами суспільства, нормами, законами та співвідносить свої потреби з реальними можливостями
3	В. Примак [14]	моральна якість, що характеризується високим рівнем розвитку самосвідомості особистості з високорозвиненим громадянським обов'язком
4	І. Сопівник [15]	відповідальність, яка характеризується наявністю в особистості системи моральних, правових, політичних, економічних, історичних, культурологічних усвідомлених знань, сприйняття громадянських цінностей та на їх основі формування громадянської позиції, яка реалізується у відповідальній громадянській поведінці

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, громадянська відповідальність – це особистісне утворення, що включає громадянську самоідентифікацію, інтериоризовані громадянські цінності, готовність свідомо виконувати громадянські обов'язки та здійснювати громадянські права, з метою персональної самореалізації в системі «громадянин-держава».

Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні структури громадянської відповідальності особистості на засадах системного підходу.

Література

1. Шинкарук В. Д. Теорія та історія соціального виховання в зарубіжних країнах / В. Д. Шинкарук, Р. В. Сопівник, І. В. Сопівник. – К. : ЦП «Компринт», 2015. – 236 с.
2. Виховання і самовиховання на засадах національно-патріотичних цінностей: методичний посібник для студентів і науково-педагогічних працівників аграрних і природоохоронних ВНЗ / Укладачі Р. В. Сопівник, Г. В. Петрів. – К. : ЦП «Компринт», 2014. – 185 с.
3. Бех І. Д. Психологічні джерела виховної майстерності. Навчальний посібник / І. Д. Бех. – К. : Академвидав, 2009. – 246 с.
4. Муздыбаев К. Психология ответственности. / К. Муздыбаев – Л. : Наука, 1983. – 239 с.
5. Алексеєнко Т. Ф. Відповідальність особистості / Т. Ф. Алексеєнко // Енциклопедія освіти / АПН України; гол. ред. В. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С. 106–107.
6. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
7. Плахотный А. Ф. Свобода и ответственность (социологический аспект проблемы) / А. Ф. Плахотный. – Х. : Харк. ун-т, 1972. – 160 с.
8. Минкина Н. А. Воспитание ответственностью / Н. А. Минкина. – М. : Высшая школа, 1990. – 144 с.
9. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. – 3-тє вид., доопрац. і доп. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
10. Концепція громадянської освіти та виховання дітей і молоді в Україні (проект, 2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%D096%20\(2012\)](https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%D096%20(2012)) – Назва з екрану.
11. Ломакіна Г. І. Громадянськість як якість суб'єкта громадянського суспільства / Г. І. Ломакіна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/27_NPM_2012/Pedagogica/3_117001.doc.htm – Назва з екрану.
12. Швець Т. Е. Громадянська соціалізація молоді як соціально-педагогічна проблема / Т. Е. Швець // Вісник Харківської Державної академії культури. Збірник наукових праць / [за заг. ред. В. Н. Шейка]. – Випуск 28. – Харків, ХДАК, 2009. – С. 204–210.
13. Левківський М. В. Соціально-громадянська відповідальність особистості / М. В. Левківський // Наукові записки. – Вип. 52. – Ч.1. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград. – 2003. – С.44-47.
14. Примак В. П. Громадянська відповідальність як предмет філософських і педагогічних досліджень / В. П. Примак // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – №4. 2012. – С. 63-71.
15. Сопівник І. В. Виховання моральної відповідальності сільської молоді: [монографія] / І. В. Сопівник. – К.: Видавництво «Логос», 2014. – 352 с.

REFERENCES

1. Shynkaruk V. D. Teoriya ta istoriya socialnogo vykhovannya v zarubizhnykh krayinakh / V. D. Shynkaruk, R. V. Sopivnyk, I. V. Sopivnyk. – K. : CzP «Komprynt», 2015. – 236 s.

2. Vykhovannya i samovykhovannya na zasadax nacionalno-patriotychnykh cinnostej: metodychnyj posibnyk dlya studentiv i naukovopedagogichnykh pracivnykiv agrarnykh i pryrodookhoronnykh VNZ / Ukladachi R. V. Sopivnyk, G. V. Petriv. – K. : CzP «Komprynt», 2014. – 185 s.
3. Bekh I. D. Psykhologichni dzherela vykhovnoyi majsternosti. Navchalnyj posibnyk / I. D. Bex. – K.: Akademvydav, 2009. – 246 s.
4. Muzdybaev K. Psykhologyia otvetstvennosti. / K. Muzdybaev – L.: Nauka, 1983. – 239 s.
4. Alyeksyeyenko T. F. Vidpovidalnist osobystosti / T. F. Alyeksyeyenko // Encyklopediya osvity / APN Ukrayiny; gol. red. V. Kremen`. – K.: Yurinkom Inter, 2008. – S. 106–107.
6. Abulkhanova-Slavskaya K. A. Strategyia zhyzny / K. A. Abulkhanova-Slavskaya. – M. : Mysl, 1991. – 299 s.
7. Plakhotnyj A. F. Svoboda y otvetstvennost (socyologicheskyj aspekt problemy) / A. F. Plakhotnyj. – Kh. : Khark. un-t, 1972. –160 s.
8. Mynkyna N. A. Vospytanye otvetstvennostyu / N. A. Mynkyna. – M. : Vysshaya shkola, 1990. – 144 s.
9. Vyshnevskij O. Teoretychni osnovy suchasnoyi ukrayinskoyi pedagogiky: navch. posib. – 3-tye vyd., dooprach. i dop. – K. : Znannya, 2008. – 566 s.
10. Konceptiya gromadyanskoyi osvity ta vykhovannya ditej i molodi v Ukrayini (proekt, 2012) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: [https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%D096%20\(2012\)](https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=%D096%20(2012)) – Nazva z ekranu
11. Lomakina G. I. Gromadyanskist yak yakist subyekta gromadyanskogo suspilstva / G. I. Lomakina. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.rusnauka.com/27_NPM_2012/Pedagogica/3_117001.doc.htm – Nazva z ekranu.
12. Shvecz T. E. Gromadyanska socializaciya molodi yak socialno-pedagogichna problema / T. E. Shvecz // Visnyk Kharkivskoyi Derzhavnoyi akademiyi kultury. Zbirnyk naukovykh prac / [za zag. red. V. N. Shejka]. – Vypusk 28. – Kharkiv, XDAK, 2009. – S. 204–210.
13. Levkivskij M. V. Socialno-gromadyanska vidpovidalnist osobystosti / M.V. Levkivskij // Naukovi zapysky. – Vyp. 52. – Ch.1. – Seriya: Pedagogichni nauky. – Kirovograd. – 2003. – S.44-47.
14. Prymak V. P. Gromadyanska vidpovidalnist yak predmet filosofskykh i pedagogichnykh doslidzhen / V. P. Prymak // Visnyk Nacionalnoyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. – №4. 2012. – S. 63-71.
15. Sopivnyk I. V. Vykhovannya moralnoyi vidpovidalnosti silskoyi molodi: [monografiya] / I. V. Sopivnyk. – K.: Vydavnyctvo «Logos», 2014. – 352 s.

THE ESSENCE OF THE CONCEPT OF «CIVIL RESPONSIBILITY» OF THE PERSON

K. PEKACH, deputy Director of Klovsyky Lyceum, Kyiv

Annotation. *The article analyzes the concept of «civil liability» personality. It is proved that civil liability – a personal education, which includes civic identity, interiorized civic values, a willingness to consciously carry out civic duties and exercise civil rights, to personal self-realization in the «citizen-state».*

Keywords: *responsibility, civic responsibility, citizenship, civic education*